

To se ne spodobi!

Vzgoja v družini Alme M. Karlin

Barbara Trnovec

»Grem v Ameriko!« je Alma M. Karlin, ko je bila še majhna deklica, kljubovalno zabrusila tistemu, ki jo je grajal ali ji kaj prepovedoval. Kot je zapisala v avtobiografiji¹, so mamu te besede zabavale, očeta pa so prizadele in jezile. Na prvi pogled je to videti nenavadno, če vemo, da je bila mama pri vzgoji zelo konservativna in je največ pozornosti posvečala spoštovanju (malo)meščanske etikete, očetovo vzgojo pa bi lahko označili kot liberalno, saj je deklico pogosto vzgajal prav v nasprotju s temi strogimi in togimi pravili. Zdi se, da njun odziv na deklčinu »grožnje« govori predvsem o tem, kako resno sta jemala ne le njene besede, ampak tudi njo.

Razliko med očetovo in mamino vzgojo nazorno ilustrirajo opisi sprehodov z njima. V očetovi družbi je neizmerno uživala. Takoj, ko sta se oddaljila od doma, ji je dovolil sneti rokavice, ki jih je potem večkrat – po Alminih besedah morda celo namereno – izgubil. Pogosto sta bila prisotna pri urjenju vojakov in lahko je poslušala, ko je skupaj z njimi obujal spomine na nekdanje vojaške podvige. Spodbujal jo je, naj preskakuje luže in lovi kobilice in ni se vznemirjal, če si je pri tem umazala oblečilo. Sprehode z mamu pa je označila kot grozljive. Od doma se nista odpravila dokler ni bila »dovolj dobro očiščena, podučena in ustrahovana«, in dokler niso bile rokavice natakknjene. Zunaj je sledilo priklanjanje in poljubljanje rok, ki se ji je gabilo; oče je deklici glede slednjega dal prav, mama pa je pri poljubljanju rok vztrajala, ker se je to pač spodobilo. Mama je bila pretirano zaskrbljena in ji ni dovolila skakati, da se ne bi poškodovala, ni ji dovolila dotikati se psov in mačk, z drugimi otroki pa se je lahko igrala le, če so pripadali istemu družbenemu sloju.

In če se mamino temeljno vodilo pri vzgoji odraža prav v besedah »to se ne spodobi«, pa o očetovi vzgoji veliko pove dogodek, ki je Almo navdal z velikim ponosom, mamu pa z veliko grozo; nekoč jo je peljal k frizerju in jo dal postriči čisto na kratko, »na krtačko«. Očetovi vzgojni načrti se niso skladali z maminimi, je zapisala Alma in dodala, da jo je vzgajal kot dečka, v želji, da bi jo telesno in duševno okrepil, bila je namreč zelo drobna in bolehnata deklica.

POHABLJENA SI!

Alma M. Karlin (1889-1950), ena največjih svetovnih popotnic, ljubiteljska raziskovalka, pisateljica, poliglotka in teozofinja, se je rodila v Celju, 12. oktobra 1889. Rodila se je precej starim staršem – Vilibalda je takrat štela 45 let, Jakob pa 60 let. Priljubljena celjska učiteljica in upokojeni major avstro-ogrske vojske sta se poročila dve leti pred tem. Otroka pri teh letih seveda nista načrtovala in ko je Vilibalda zanosila, sta bila deležna odkritega posmehovanja sorodnikov, prijateljev in znancev. Prav njuna starost pa je najbrž botrovala temu, da se je deklica rodila po levi strani rahlo paralizirana in z nekaj drugimi manjšimi motnjami v razvoju. Vilibalda je dober mesec po deklčinem rojstvu opazila, da ima nesimetrično levo oko. Z njenim nepopolnim videzom se nato nikakor ni mogla sprijazniti. »Globoko v duši je mamu bolelo, ker sem bila grda. To žalostno dejstvo pa ne bi bilo niti zanjo niti zame tragično, če bi našla pogum in se mu uprla, kajti s tistim, česar ne moreš spremeniti, pač moraš živeti. Velika vzgojna napaka je, da pri otroku zaradi podedovane pomanjkljivosti ali takšne, za katero ni sam kriv, zbujaš manjvrednostni kompleks, odrasli pa so kar tekmovali v tem, da so me nenehno poniževali,« je zapisala Alma in dodala, da je od mame pričakovala, da jo bo zaščitila, vendar je ni. Namesto tega ji je s svojim ravnanjem vzbujala občutek, da se je sramuje; pred odhodom od doma ji je na glavo ponavadi nadelala velik gobast klobuk, kar je Alma razumela kot poskus, da bi pred ljudmi prikrla njen nepopolni

¹ Avtobiografijo z naslovom Ein Mensch wird – aus Kindheit und Jugend (Postati človek – iz otroštva in mladosti) je Alma napisala v Celju, jeseni 1931. Prvič je bila objavljena lani, v prevodu Mateja Ajdnika Korošec, z naslovom Sama: iz otroštva in mladosti. Originalni tipkopis hrani Rokopisna zbirka NUK v Ljubljani.

obraz. Občutek, da se je sramuje, so poglabljala tudi mamina prizadevanja, da bi nepravilno obliko očesa odpravili z operacijo, do katere ni prišlo zgolj zato, ker ji je oče nasprotoval. Za mamo pa ni bilo moteče le nesimetrično oko, ampak tudi Almina štrleča ušesa in slaba telesna drža. Iskala je načine, kako bi te napake odpravila, kar je Alma komentirala z besedami: »Za tolikšno število olepševalnih poskusov, ki so kalili moje otroštvo, je bil rezultat skrajno povprečen.«

Povsem drugačen odnos od maminega je imel do Alme njen oče, s katerim se je odlično razumela. Če je bila mama zaradi hčerinih pomanjkljivosti neutolažljiva, pa ji je oče razložil, da mu je čisto všeč takšna, kakršna je. Zelo zgovorne so njene besede: »Dokler je živel moj oče, nisem bila niti sramežljiva niti nisem poznala občutka manjvrednosti.« Jakob je umrl, ko je bila stara osem let. Njegova smrt jo je močno prizadela, takrat »se je končala sončnost njenega bivanja«.

Malo po tistem, ko je dopolnila trinajst let, je Vilibalda na njej odkrila še eno napako. »Nenadoma se je mama s krikom pognala proti meni, me sunkovito obrnila in zakričala: 'Pohabljeni si! Desna rama je višja!'« Odpravili sta se v Gradec na preglede k različnim ortopedom in nazadnje prišli k enemu, ki je Almo posadil v nekakšno napravo, da je visela v zraku, pritrjena samo za glavo. Postopek, ki je trajal nekaj minut, bil zelo boleč. Ko jo je mama nameravala pustiti pri njem na zdravljenju, se je temu odločno uprla. Vrnili sta se v Celje in začelo se je obdobje vsakodnevnih mukotrpnih telesnih vaj in drugih bolečih postopkov, s katerimi naj bi si Alma izboljšala telesno držo. »Čudno pri vsej stvari je bilo to, da mama moje nove telesne napake ni jemala kot nesrečo, temveč kot sramoto, kot nekaj, kar je treba za vsako ceno skriti, zamolčati, zaviti v laž...«

Že sicer se Alma ni čutila povezane s svojo mamo, kar je med drugim pripisovala veliki različnosti značajev, po teh dogodkih pa je do nje čutila celo odpor in še bolj sta se odtujili. Kljub temu pa marsikaj priča o tem, da je bil njen odnos do mame ambivalenten – kot še do marsikoga in marsičesa drugega v njenem življenju.² Čeprav je bila do mame zelo kritična in jo je v zvezi z njo navdajal občutek odtujenosti, si je vseeno prizadevala za njeno naklonjenost in spoštovanje. Iz zaključnih besed njene avtobiografije, na primer sklepamo,

da se je na svoje znamenito osemletno potovanje okrog sveta odpravila tudi, ali pa predvsem zato, da bi bila mama ponosna nanjo.

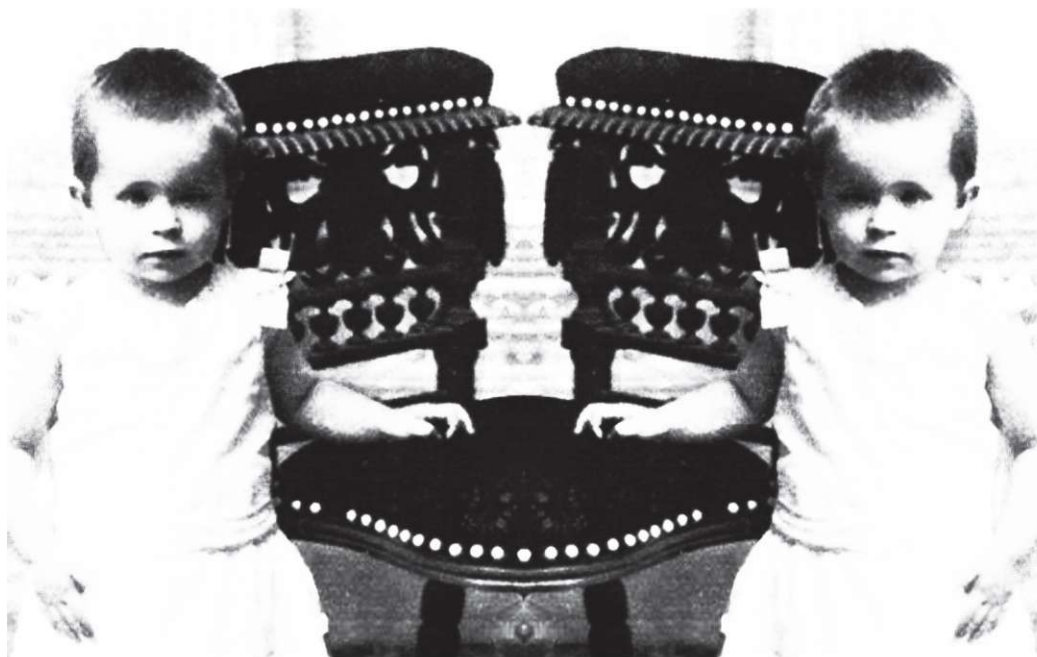
ZNANJE OSVOBAJA

Alma je že zelo zgodaj spoznala, kako velik je razkorak med zapovedjo »To se ne spodobi!«, ki je zaznamovala njena otroška in mladostniška leta, in dejanskim ravnanjem njene mame, saj »je bila etika izključena, videz odločilnega pomena, mnenje soljudi edina pot do blaženosti«. To spoznanje je mlado dekle privedlo do odločitve, da se za nazore svoje okolice ni več menila. V strogi kritiki, izpostavljanju osebnostnih napak in trganju idealov je prepoznala krivično ravnanje, zavedala pa se je tudi, da jo je takšen odnos do soljudi zaznamoval, saj je tudi sama, »v tistih nezrelih letih«, pri ljudeh najprej opazila napake in slabosti. O marsičem je morala tekom let spremeniti svoje mišljenje, je zapisala, »to, da sem neustrašno razmišljala s svojo glavo, hodila svojo pot in svobodno delovala, to pa mi je ostalo.«

Glede na njeno mladost preseneča njena zmožnost refleksije lastnega položaja. Zelo zgodaj je ugotovila, da jo bo malomeščanskega Celja in negativnega maminega vpliva rešilo le znanje. Zato je z mamo sklenila nenavaden dogovor; ko jo je mama poslala na nekajmesečno zdravljenje v ljubljanski ortopedski zavod, je Alma na to pristala pod pogojem, da ji bo brez nasprotovanja pustila oditi od doma, ko bo sposobna skrbeti sama zase. Približno tri leta kasneje, ko je Alma postala polnoletna, se je tako tudi zgodilo.

Pri rosnih 16 letih je torej odkrila pot do osamosvojitve oziroma »kanal, po katerem bo zajadrala v jezero svobode«. Ugotovila je, da ji bo neodvisno življenje omogočilo znanje, ki ga bo lahko unovčila. Formalno se sicer ni dolgo izobraževala – le do ravni končane osnovne šole –, z neformalnim izobraževanjem pa je osvojila zelo široko znanje na različnih področjih. Najprej se je začela učiti francoskega in angleškega jezika (kasneje se je naučila še številnih drugih jezikov), pri osemnajstih je opravila državna izpita iz teh dveh jezikov in ju nato začela poučevati. S tem pa ni izpolnila pričakovanih svoje mame in sorodnikov. Ker ji je bilo dovolj njihovega vmešavanja v njeno življenje, je nekaj mesecev kasneje, jeseni 1908, zapustila Celje in se podala v »prostovoljno izgnanstvo«. Z vlakom

2 O tem podrobneje pišem v knjigi *Kolumbova hči: Življenje in delo Alme M. Karlin*, ki je izšla letos.

je odpotovala v London, kjer je ni nihče pričakal, najela sobo in začela iskati delo. Naslednjih deset let je preživela Londonu, Oslu in Stockholmu, po kratki vrnitvi domov pa se je novembra 1919 odpravila na osemletno potovanje okrog sveta.

V teh letih je Alma širila svoja obzorja na številnih področjih, kot ljubiteljsko raziskovalko pa so jo med drugim zanimali tudi različni pristopi v družinski in institucionalni vzgoji ter izobraževanju, čeprav sama ni imela otrok. O tem je pisala tako v avtobiografiji kot v potopisih. Med drugim je menila, da ženska ne more biti uspešna pri vzgoji svojih otrok, če opravlja poklic, saj se iz službe vrača utrujena, sčasoma izgubi stik z otroki, ki jih vzgajajo služkinje, in v svojem domu postane gostja. Družine zaradi tega razpadajo, to pa negativno vpliva tudi na blaginjo države. Ženske, ki imajo poklic in služijo denar, zato po njenih besedah ne bi smele imeti otrok. Pri tem je v mislih imela tudi svojo mamo, o kateri je zapisala: »Mama je bila prežeta s poklicem, bila je odlična in zelo priljubljena učiteljica, ki so jo oboževali vsi otroci, razen mene.«

»ČLOVEK JE SAD VZGOJE«

Na podlagi doslej raziskanih virov je mogoče sklepati, da je bil vpliv mamine vzgoje prevladujoč tudi

pri konstrukciji Almine nacionalne identitete. »Ne smete mi očitati pripadnosti nemškemu narodu,« je v svoji avtobiografiji zapisala Alma. Da bi lahko odgovorili na vprašanja, zakaj se je hči staršev slovenskega rodu izrekala za Nemko in zakaj je vsa svoja dela napisala v nemškem jeziku, moramo poznati tako razmere, ki so vladale v Celju, kot dogajanje v njeni družini, ki je botrovalo temu da sta jo Vilibalda in Jakob vzgojila kot Avstrijko oziroma celjsko Nemko.

Celje je bilo v času Alminega rojstva izrazito provincialno mesto, zaradi procesa industrializacije, ki je na začetku devetdesetih let 19. stoletja zajel tudi slovenske dežele, pa je kmalu postalo eno najpomembnejših industrijskih središč na Slovenskem. Na hiter industrijski razvoj so med drugim vplivali tudi ostri nacionalni boji med celjskimi Nemci in Slovenci, ki so bili najizrazitejši prav na gospodarskem področju. Nemška in slovenska buržoazija sta se namreč borili za čim boljše pozicije v celjskem gospodarstvu.³

Uspehi slovenskega meščanstva na gospodarskem, kulturnem in političnem področju so začeli spreminjati obstoječa razmerja družbene moči in sprožati huda nacionalna trenja, ki so se v Celju na prelomu stoletja zaostila do te mere, da »sta se

³ Podatke o dogajanju na tem prostoru in v tem času povzeman po Janezu Cvirnu, ki o tem podrobneje piše v knjigi *Kri u luft!* Čreve na plot!: Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja.

nasprotujoča si tabora spustila v boj za dušo vsakega posameznika«. V luči tako pregretega ozračja, ko se je moral vsak Celjan opredeliti, je bilo vsako odstopanje od nacionalnega načela kaznovano z ostro moralno segregacijo. Nacionalna trenja so se prenesla iz politične sfere v vsakdanje življenje in vodila v dokončno diferenciacijo družabnega življenja v mestu. Slovenci so med drugim obiskovali le lastne gostilne in društva, prav tako tudi Nemci, vsaka kršitev tega nepisanega pravila pa je pomenila velike nevšečnosti.

Almina avtobiografija je zanimiva tudi kot dokument tega časa, njeni spomini na otroštvo se namreč pogosto dotaknejo nacionalnih trenj, ki so močno zaznamovala življenje Celjanov, še zlasti v primeru nacionalno razcepljenih družin, kakršna je bila tudi njena razširjena družina po mamini strani.

Osupljivo je bilo odkritje, da je Vilibalda v šestdesetih letih 19. stoletja veljala za zgled dekletom, ki so se sramovala svojega slovenskega rodu, in zelo zanimivo je bilo odkrivati razloge za to, da se je dobri dve desetletji kasneje odločila svojo edinko vzgojiti kot celjsko Nemko. Odločitvi je med drugim zagotovo botrovalo to, da je bila v letih 1870–1906 kot učiteljica zaposlena v celjski mestni dekliški šoli, imenovani tudi nemška šola. Ni zamenjljiv podatek, da je bila Vilibalda v času, ko so se nacionalna trenja v Celju začela stopnjevati, neporočena, iz česar lahko sklepamo, da je bila služba v šoli zanjo pomemben vir sredstev za preživetje in vir neodvisnosti. Vemo namreč, da se tudi po poroki ni odpovedala učiteljskemu poklicu, da bi še naprej ostala popolnoma neodvisna. Zdi se, da se je Vilibalda sčasoma opredelila za celjsko Nemko iz pragmatičnih razlogov, med drugim zaradi koristi, ki jih je prinašala služba. Pronemška usmeritev je bila od zaposlenih v šoli pričakovana, o čemer priča pojav ponemčenja priimkov zaposlenih; takrat je nekdanja Vilika postala Waldi.

Na spremembo Vilibaldine nacionalne identitete je zagotovo vplivala tudi poroka z upokojenim majorjem avstro-ogrske vojske Jakobom Karlinom. Jakobu bi še najlažje pripisali nekakšno nadnacionalno identiteto, Alma ga je namreč zelo pogosto slišala reči: »Avstrijski oficir nima narodnosti! Njegovo življenje pripada cesarju in domovini!« V svoj dnevnik, ki ga je v nemškem jeziku pisal od leta 1849 do leta 1871, ko se je upokojil, po Alminih besedah ni zapisal ničesar o svoji politični usmerjenosti, čutil pa je globok odpor do rastoče

sovražnosti na področju nacionalnega vprašanja. Menila je, da bi ji oče gotovo na njej razumljiv način razkril, če ne bi čutil kot Nemec, saj je vedno stremel za tem, da sta imela enake nazore.

Nasprotno od svojega očeta je Alma svojo nacionalno pripadnost zelo deklarativno izrazila. Ker so doma govorili le nemško in ker je bila njena mama skoraj 40 let učiteljica v nemški šoli, je bila tudi ona deležna nemške vzgoje. »Celo v hiši moje slovenske tete so z menoj govorili nemško, zato mi ne smete očitati pripadnosti nemškemu narodu in naravnega dejstva, da sem rezultate svojih raziskovanj in dosežke na področju literature v prvi vrsti namenila temu narodu. Človek je sad svoje vzgoje.«

Ker je bila nemščina Almin materni jezik, nacionalna identiteta posameznika pa je tudi rezultat občutka pripadnosti in zavesti o sebi, je odgovor na vprašanje, ali je bila Alma Slovenka ali Nemka povsem jassen. Ponovno pa se vprašanje Almine nacionalne identitete zastavi po koncu 2. svetovne vojne, ko se je iz partizanov vrnila v Celje. Iz dokumenta Potrdilo o prijavi je namreč razvidno, da se je Alma takrat opredelila kot Jugoslovanka in Slovenka. Tega zaenkrat še ni mogoče zadovoljivo pojasniti, zagotovo pa je k temu prispevalo dejstvo, da jo je nemška skupnost na začetku 2. svetovne vojne izločila in jo označila za Slovenko, čeprav je dotlej veljala za nemško pisateljico in raziskovalko. Alma je bila do nacionalsocializma zelo kritična, naciste je imenovala »sluge temnih sil« in molila je za njihovo uničenje. Težko se je sprijaznila s tem, da je v Nemcih morala videti sovražnika, ampak menila je, da se mora človek odločiti za eno ali drugo stran. In ona se je odločila brez preračunljivosti. Leta 1937 in 1938 je nudila zatočišče Joachimu Bonsacku, nemškemu političnemu beguncu, in Ubaldu Tartarugi, dunajskemu Judu, ki je bežal pred nacizmom. Poleg tega se ni vključila v celjski Kulturbund. Celjanka Erika Madronič, njena takratna prijateljica, se v zvezi s tem spominja: »Čeprav se je imela za Nemko, pa nemškutarjev in kulturbundovcev odkrito ni prenašala.« Za to so se ji kmalu maščevali. Kulturbund je že pred nemško okupacijo zbiral različne zaupne podatke, med drugim tudi o politični usmeritvi ljudi oziroma o protinacistično razpoloženih Slovencih, med katere so šteli tudi Almo. Zato je bila kmalu po tistem, ko so Nemci vkorakali v Celje, odpeljana v zapor. To dogajanje je v njej sprožilo boleča vprašanja, povezana z lastno nacionalno identiteto.

OSEBA NASPROTIJ

Pri Almi pogosto zasledimo izražena protislovna čustva, njena ambivalentnost se zelo očitno odraža v odnosu do mame, pa tudi v odnosu do moških; bila je razpeta med občudovanje in prezir, med željo po telesni bližini in aseksualnostjo. Moške je občudovala zaradi njihove telesne lepote, razgledanosti in inteligence ter jih prezirala zaradi njihove čutnosti. Nasprotujoča si čustva je gojila tudi do žensk – od skrajne nenaklonjenosti, ko je celo menila, da bi bil svet lepši brez žensk, do iskrene solidarnosti, ko je svojo avtobiografijo posvetila ženskam tega sveta, da bi jih opogumila, meneč, da se lastna usoda zdi manj kruta, če jo primerjaš z drugimi. Prav z odnosom do žensk je povezan močno zakoreninjen, vendar zaenkrat popolnoma neargumentiran konstrukt, da naj bi bila Alma lezbijka.

Ambivalenten odnos je imela tudi do potrebe po človeški bližini. Po eni strani je ljubila samoto – tisto samoto, ki je nujna za opravljanje raziskovalnega dela in za ustvarjanje. O tem je zapisala: »Povsod moraš biti sam, brez pomočnikov, brez prijateljev, potem postaneš močan. Srce in čuti so svobodni in sam se z vsemi vlakni boriš za svoj cilj.« Obe-

nem si je želela in se zavedala pomena človeške bližine, kar nazorno ilustrirajo njene besede: »Za tistega, ki ni vezan na nobeno srce, so vsi svetovi enako zaprti. Človek mora ljubiti ali grešnike ali svetnike, a ljubiti mora (...), jaz pa nisem ljubila nikogar in nihče ni ljubil mene.« Rezultat te razpetosti je bila »neznosna osamljenost«, o kateri je zelo pogosto pisala.

Odgovora na vprašanje, v kolikšni meri je k vsemu temu prispevala Vilibalda s svojo vzgojo, zaenkrat ne poznamo, zdi pa se, da je bil njen vpliv odločilen. K takšnemu sklepu nas navaja tudi Almina percepcija lastnega telesa – tako kot njena mama, se tudi sama ni mogla sprijazniti z njim. Do svoje zunanosti je bila pretirano kritična, o sebi je menila, da je grda, in pri svojih štiridesetih letih je zapisala: »Eno človeško življenje ni zadostovalo, da bi se sprijaznila s svojo zunanostjo.« Hkrati pa se je zelo rada fotografirala in pri tem veliko pozornosti posvečala temu, da bi bila na fotografskih posnetkih videti lepa, kar ji je največkrat tudi uspelo. Pri nastavljanju lepšega, desnega profila fotografskemu objektivu je vztrajala vse do konca, takšen je namreč celo njen zadnji portret, posnet malo pred smrtjo. •